

В. М. Кміть,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
В. М. Строгуш,
студентка магістратури спеціальності "Оподаткування",
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПОДАТКИ НА СПОЖИВАННЯ ТА ОЦІНКА ЇХ ВПЛИВУ НА СТАБІЛІЗАЦІЮ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ В УКРАЇНІ

CONSUMPTION TAXES AND EVALUATION OF THEIR IMPACT ON THE STABILIZATION OF
PUBLIC FINANCES IN UKRAINE

У статті проаналізований стабілізуючий вплив податків на споживання на державні фінанси з урахуванням динаміки зміни частки надходжень податків на споживання у структурі ВВП і доходів Державного бюджету України, а також стану виконання планових показників Державного бюджету України щодо надходжень непрямих податків, та обчисленням коефіцієнтів еластичності непрямих податків. Розроблено пропозиції щодо поєднання заходів дискреційної та недискреційної політики (політики вбудованих стабілізаторів) як двох взаємопов'язаних сторін фіскальної політики держави.

The following article analyses the stabilizing effect of consumption taxes on public finance with consideration of the dynamics of fluctuations in their share within the GDP and in the revenue of the Ukrainian State Budget; as well as regarding the achievement of planned indirect tax revenue targets of the Ukrainian State Budget; and includes calculations of the elasticity coefficients of indirect taxes. Proposals are made relative to combining discretionary policy with non-discretionary components (embedded stabilizers) as two complementary aspects of fiscal policy.

Ключові слова: податки на споживання, фіскальна ефективність, доходи Державного бюджету, ВВП, коефіцієнт еластичності, дискреційна політика.

Key words: consumption taxes, fiscal efficiency, incomes of the State Budget, GDP, the coefficient of elasticity, discretionary policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Податки на споживання є найбільшим джерелом податкових надходжень зведеного бюджету України та характеризуються найвищою фіскальною ефективністю. Проте, нестабільність проведення заходів податкової політики не дозволяє вважати непряме оподаткування достатньо ефективним, тому оцінка стабілізуючого впливу податків на споживання є важливим кроком при розробці заходів їх реформування в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДЖЕРЕЛ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми, пов'язані з визначенням стабілізуючого впливу на державні фінанси, знаходяться у центрі уваги науковців. На їх вирішення спрямовані наукові праці П.К. Бечка, І.О. Лютого, В.М. Мельника, Л.П. Сідельникової, В.М. Федосова, С.В. Юргелевича, С.І. Юрія, П.І. Юхименка та ін.

Однак, попри широке висвітлення значення непрямих податків в економічній системі державі, питання їх впливу на стабілізацію державних фінансів в Україні залишається недостатньо вивченим.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є оцінка фіскальної ефективності та стабілізуючого впливу податків на споживання на державні фінанси для подальшого визначення напрямів удосконалення системи непрямих оподаткування в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Під податками на споживання слід розуміти сукупність непрямих податків, якими обкладається сфера споживання, вони встановлюються у вигляді надбавки до ціни і сплачуються кінцевими споживачами (податок на додану вартість, акцизний податок, мито).

Характерною особливістю непрямих податків є їх вплив на стабілізацію державних фінансів в ролі "вмонтованих стабілізаторів".

Відповідно до концепції "вмонтованих стабілізаторів" податкова система здатна автоматично впливати на економічний цикл, оскільки навіть без її зміни податкові вилучення збільшуються при зростанні ВВП та скорочуються при його спаді, тобто має місце стабілізуючий ефект. Найяскравіше роль "вмонтованих стабілізаторів" проявляється при використанні прогресивного методу оподаткування, коли при зростанні податкової бази зростає ставка податку [2, с. 287].

Першим, хто розглядав таку роль податків в економічній системі, був Дж. М. Кейнс у 20—30 роках ХХ століття [3, с. 132]. Саме він виявив прямо пропорційну залежність між обсягом податкових надходжень і національним доходом, що означає зростання податкових платежів до бюджету із зростанням національного доходу та скорочення податкових платежів при кризі виробництва, що спричиняє зменшення національного доходу. Це пояснюється схильністю людей збільшувати своє споживання із зростанням доходу, і навпаки. Відповідно,

Таблиця 1. Податки на споживання у структурі ВВП та доходів Державного бюджету України, млн грн.

Показники	Роки				
	2007	2008	2009	2010	2011
ВВП	720731	948056	913345	1082569	1316600
Доходи Державного бюджету	165939	231723	209700	240 615	314617
Податки на споживання, всього, з них:	79458	116226	112149	122492	129421
Податок на додану вартість	59383	91615	84545	86315	129421
Акцизний податок із вироблених в Україні товарів	8990	10125	17585	23020	25189
Акцизний податок із ввезених на територію України товарів	1496	2553	3690	4601	7822
Ввізне мито	9589	11933	6329	8556	10463
Питома вага податків на споживання, %: у ВВП	11,02	12,26	12,28	11,31	9,83
у доходах Державного бюджету	47,88	50,16	53,48	50,91	41,14

* Розраховано на основі даних Державної служби статистики України та Рахункової палати України [6; 7].

Таблиця 2. Податки на споживання у структурі ВВП та доходів Державного бюджету України за перше півріччя 2011 та 2012 років, млн грн.

Показники	Роки					
	2011			2012		
	1 квартал	2 квартал	у цілому за півріччя	1 квартал	2 квартал	у цілому за півріччя
ВВП	261878	314620	576498	296970	351777	648747
Доходи Державного бюджету	66426	72922	139348	77239	85710	162949
Податки на споживання, всього з них:	38062	40201	78263	41983	49317	91300
Податок на додану вартість	29251	29981	59232	31451	35934	67385
Акцизний податок із вироблених в Україні товарів	5265	6160	11425	5755	7517	13272
Акцизний податок із ввезених на територію України товарів	1479	1615	3094	2205	2351	4556
Ввізне мито	2067	2445	4512	2572	3515	6087
Питома вага податків на споживання, %: у ВВП	14,53	12,78	13,58	14,14	14,02	14,07
у доходах Державного бюджету	57,30	55,13	56,16	54,35	57,54	56,03

* Розраховано на основі даних Державної служби статистики України та Рахункової палати України [6,7].

зміна обсягів споживання веде до зміни обсягів непрямих податкових надходжень. Така особливість податків забезпечує гнучкість економічної системи.

Таблиця 3. Виконання планових показників доходів Державного бюджету України на 2011 рік, млн грн.

Податки	План		Виконано			
	Всього	у т.ч. загальний фонд	Всього		у т.ч. загальний фонд	
			Сума	%	Сума	%
Податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг)	76022	76022	76175	100,2	76175	100,2
Бюджетне відшкодування податку на додану вартість грошовими коштами	-39407	-39407	-42779	108,6	-42779	108,6
Податок на додану вартість з ввезених на територію України товарів (продукції)	69812	66212	96025	106,9	93168	108,1
Акцизний податок із вироблених в Україні товарів	30785	24270	25189	81,8	21664	89,3
Акцизний податок із ввезених на територію України товарів	5949	1299	7822	131,5	1264	97,3
Ввізне мито	10243	8627	10463	102,1	8316	96,4

* Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2011 рік підготовлено департаментом з питань бюджетної політики і затверджено постановою Колегії Рахункової палати [7].

Продовжувачами ідей Дж. Кейнса були американські вчені Е. Хансен та Р. Харрод [3, с. 136], які об'єднали здатність стабілізуючого впливу податків та держаних видатків на економіку в концепцію "бюджетного стабілізатора". Певний рівень податкових ставок у період піднесення збільшує рівень податкових надходжень, що в свою чергу, стримує надмірний попит, і навпаки, у період спаду веде до їх зменшення.

Проте, на практиці концепція "бюджетного стабілізатора" не була ефективною, оскільки скорочення податкових надходжень у період спаду не компенсувало зменшення споживчого попиту, а їх збільшення в період піднесення не могло в достатньому обсязі стримати надмірний попит. Поясненням такої малоефективної дії стабілізаторів, на думку Е. Хансена, була відсутність одночасних дискреційних бюджетних заходів (зміни структури державних видатків з метою впливу на реальний ВВП, зайнятість, інфляцію) [3, с. 137].

Аналіз ефективності податків на споживання у ролі "вмонтованих стабілізаторів" включає в себе два напрями оцінки. Першим напрямом оцінки є визначення питомої ваги непрямих податків у ВВП [5, с. 13].

Податки на споживання складають вагому частку у доходах Державного бюджету України (табл. 1), яка поступово зростала впродовж 2007—2009 років та помітно скоротилася у 2010 та 2011 роках до 50,91% та 41,14% відповідно.

Порівнюючи обсяг надходжень від непрямих податків за перше півріччя 2011 та 2012 років (табл.

2), варто зазначити, що частка податків на споживання у структурі доходів Державного бюджету України є практично однаковою та становить 56,16% та 56,03% відповідно.

Виходячи з даних, поданих у табл. 1, можна прослідкувати прямо пропорційну залежність між обсягами ВВП та надходженнями податків на споживання, що доводить основний принцип дії "вмонтованих стабілізаторів".

Разом з тим, спостерігається скорочення частки податкових надходжень від податків на споживання у ВВП у період з 2009 до 2011 років від 12,28% до 9,83% відповідно, що свідчить про зменшення податкового навантаження на сферу споживання порівняно з 2007 та 2008 роками.

Аналізуючи стан виконання планових показників Державного бюджету України за 2011 рік (табл. 3), варто зазначити, що надходження акцизного податку з вироблених в Україні підакцизних товарів на 2 млрд 606,4 млн грн., або на 10,7% менші від запланованих, а ввізного мита — на 311,1 млн грн., або на 3,6%.

Крім того, платникам податку на додану вартість грошовими коштами відшкодовано на 3 млрд 372,1 млн грн., або 8,6% більше, ніж визначено законом про державний бюджет, що зменшило доходи загального фонду на відповідну суму. Водночас за надходженнями податку на додану вартість із ввезених на територію України товарів загального фонду державного бюджету планові показники перевищено на 6 млрд 956,1 млн грн., або 8,1%.

Наявність значних відхилень між затвердженими законом показниками доходів та їх фактичним виконанням є свідченням недоліків як планування, так і виконання державного бюджету.

Другим напрямом оцінки ефективності податків на споживання у ролі "вмонтованих стабілізаторів" є розрахунок коефіцієнта еластичності непрямих податків [5, с. 13].

Коефіцієнт еластичності податків на споживання показує, на скільки відсотків зміняться податкові надходження при зміні обсягу ВВП на 1%. Такий аналіз є ефективним при визначенні державної політики в сфері оподаткування з метою підвищення фіскальної ефективності податків чи зменшення податкового тягара.

Методика обчислення коефіцієнта еластичності певного податку є такою [1, с. 87]:

$$E = \frac{\% \Delta П}{\% \Delta ВВП} \quad (1),$$

$$\% \Delta П = \frac{П_2 - П_1}{(П_2 + П_1) / 2} \quad (2),$$

$$\% \Delta П = \frac{ВВП_2 - ВВП_1}{(ВВП_2 + ВВП_1) / 2} \quad (3),$$

де $П_1, ВВП_1$ — податкові надходження і ВВП за базовий період;

$П_2, ВВП_2$ — податкові надходження і ВВП за звітний період.

Якщо коефіцієнт еластичності податку дорівнює одиниці, то це свідчить, що частка податкових надходжень у ВВП залишається стабільною, якщо коефіцієнт більший за одиницю, то це свідчить про більш стрімкі темпи збільшення податкових надходжень порівняно з ВВП. Саме при таких двох умовах можна вважати, що податок є еластичним і здатним виконувати роль "вбудованого стабілізатора".

Якщо коефіцієнт менший за одиницю, то це свідчить про зменшення частки податкових надходжень у ВВП. Такий податок є нееластичним і здійснює незначний стабілізуючий вплив.

Розраховані за такою методикою значення коефіцієнтів еластичності непрямих податків в Україні свідчать про нестійкість реалізації податкової політики (табл. 4).

Найбільш сталі тенденції щодо еластичності податкових надходжень на 2010 та 2011 роки характерні для ввізного мита, коефіцієнт еластичності якого є більшим за одиницю, отже, даний непрямий податок є еластичним. Проте, враховуючи ту обставину, що ввізне мито займає не надто велику частку у податкових надходженнях дохідної частини Державного бюджету (порівняно, наприклад, з податком на додану вартість), важко говорити про вагому стабілізуючу роль ввізного мита.

Отже, концепція "вбудованих стабілізаторів" не є самодостатньою і потребує врахування дискреційних заходів, оскільки проблемним є формування варіаційного ряду, де обсяг податкових надходжень буде залежати виключно від динаміки ВВП.

Таблиця 4. Розрахунок коефіцієнтів еластичності непрямих податків, млн грн.

Показники	Роки		
	2009	2010	2011
ВВП	913345	1082569	1316600
Податок на додану вартість	84545	86315	129421
Акцизний податок	21275	27621	33011
Ввізне мито	6329	8556	10463
Коефіцієнти еластичності, %:			
Податку на додану вартість		0,12	2,05
Акцизного податку		1,53	0,91
Ввізного мита		1,76	1,03

* Розраховано на основі даних Державної служби статистики України та Рахункової палати України [6; 7].

Виходячи з вищесказаного, варто зазначити, що дискреційна і недискреційна політика (політика вбудованих стабілізаторів) повинні співіснувати як дві взаємопов'язані сторони фіскальної політики держави. Оскільки встановлення ставок оподаткування є функцією дискреційної політики, у той час як конкретні суми податкових надходжень до бюджету у ході економічного циклу — це вбудовані стабілізатори [4, с. 117].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Непрямі податки характеризуються найвищою фіскальною ефективністю серед інших видів податків та поступовим збільшенням їх частки у доходах державного бюджету та ВВП, що пояснюється більшою гнучкістю сфери споживання у порівнянні з прибутками підприємств чи доходами фізичних осіб. Цей факт свідчить про спроможність податків на споживання виконувати функцію "вбудованих стабілізаторів", тобто здійснювати автоматичний вплив на економічний цикл.

Проте, проведений аналіз, зокрема розрахунок коефіцієнтів еластичності конкретних видів непрямих податків, дозволяє зробити висновок, що стабілізаційна ефективність податків на споживання є невисокою, тобто характеризується низькою здатністю зростання обсягу податкових надходжень порівняно з ВВП і проявляється у комплексі з використанням заходів дискреційної податкової політики, тобто впливові на податки та державні витрати з метою зміни реального обсягу національного виробництва, контролю інфляційними процесами та прискоренням економічного зростання.

Література:

- Бечко П.К. Податковий менеджмент: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П.К. Бечко, Н.В. Лиса. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 288 с.
- Лютій І.О. Податкова система: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І.О. Лютій, Л.М. Демиденко, М.В. Романюк. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 456 с.
- Теорія фінансів: підручник / Юхименко П.І, Федосов В.М., Лазебник Л.Л.; за ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 576 с.
- Уманців Ю.М. Механізм економічної політики: Навч. посібник / Ю.М. Уманців, О.І. Міняйло, В.І. Косик. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. — 436 с.
- Сідельникова Л.П. Податки на споживання як основа бюджетно-утворююча складова стабілізації державних фінансів / Л.П. Сідельникова // Вісник Сумського національного аграрного університету: серія "Економіка і менеджмент". — 2011. — № 5/2. — С. 11—17.
- Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Офіційний сайт Рахункової палати України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.acrada.gov.ua/control/main/uk>

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013 р.